MAHALLIY OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA SUN'IY INTELLEKT VOSITALARIDAN FOYDALANISH DARAJASINI BAHOLASH MEZONLARI

Otaxonov Komilxon Saidolim o'g'li
Toshkent xalqaro universiteti,
Mustaqil izlanuvchisi PhD
ORCID: 0009-0009-5363-2507
E-mail: kamilotakhonov@gmail.com

Annotatsiya. Tezisda mahalliy oliy ta'lim muassasalarida (OTM) sun'iy intellekt (SI) vositalaridan foydalanish darajasini baholash muammosi ko'rib chiqilgan. Xalqaro so'rovnomalar asosida talabalarning SI dan foydalanish darajasi bir yilda keskin oshgani ko'rsatilib, OTMlar uchun foydalanishni o'lchashning yagona mezonlari zarurligi asoslangan. Strategiya va siyosat, infratuzilma, o'qituvchilar kompetensiyasi, talabalar foydalanishi, boshqaruvda qo'llash hamda etika va xavfsizlikdan iborat olti mezonli baholash tizimi, 0–4 ballik darajalar shkalasi va baholash jarayoni taklif etilib, uning qo'llanilishi shartli misolda ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, oliy ta'lim muassasasi, foydalanish darajasi, baholash mezonlari, yetuklik modeli, integral indeks, o'qituvchilar kompetensiyasi, SI siyosati, monitoring.

KIRISH

Generativ SI vositalari oliy ta'limga misli ko'rilmagan tezlikda kirib kelmoqda. Buyuk Britaniyaning Oliy ta'lim siyosati instituti (HEPI) tadqiqotiga ko'ra, 2025-yilda talabalarning 92 foizi SI ning biror shaklidan foydalangan, bir yil oldin bu ko'rsatkich 66 foizni tashkil etgan; topshiriqlarni bajarishda generativ SI dan foydalanganlar ulushi esa 53 foizdan 88 foizga oshgan [1; 2]. Bu shuni anglatadiki, OTM SI dan foydalanish-foydalanmaslik haqida emas, balki undan qanday darajada va qanchalik tizimli foydalanayotgani haqida qaror qabul qilishi kerak.

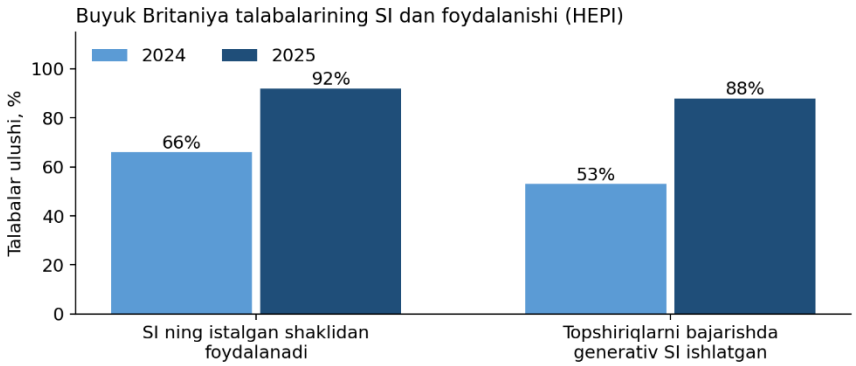
Mahalliy OTMlarda SI vositalari asosan alohida o'qituvchilar va talabalar tashabbusi bilan qo'llanilmoqda, ularning institut darajasidagi foydalanish holatini o'lchovchi yagona mezonlar esa mavjud emas. Mezonlarsiz OTMlarni taqqoslash, SI ga sarflangan mablag'lar samarasini baholash va rivojlanish rejasini tuzish imkonsiz. Shu bois **SI dan foydalanish darajasini baholash mezonlarini ishlab chiqish** dolzarb vazifa hisoblanadi.

Tadqiqot maqsadi – mahalliy OTMlarda SI vositalaridan foydalanish darajasini baholashning mezonlar tizimi va metodikasini ishlab chiqish.

ASOSIY QISM

Talabalarning SI dan foydalanishi bir yil ichida keskin o'sgani (1-rasm) OTMlarning institutsional javobi talabalar amaliyotidan orqada qolayotganini

ko‘rsatadi. Agar OTM foydalanish holatini o‘lchamasa, u talabalar qaysi vositalardan va qanday maqsadda foydalanayotganini bilmaydi, natijada akademik halollik, ma’lumotlar xavfsizligi va resurslarni rejalashtirish masalalarida noaniqlik yuzaga keladi.



1-rasm. Buyuk Britaniya talabalarining SI dan foydalanish darajasi, 2024–2025-yillar

Manba: HEPI Student Generative AI Survey 2025 [1; 2] asosida muallif tomonidan tuzilgan.

SI dan foydalanish darajasi faqat talabalar faolligi bilan emas, balki OTMning institutsional tayyorgarligi bilan ham belgilanadi. Shu sababli YuNESKO tavsiyalari [3] va SI yetukligini baholashning xalqaro yondashuvlariga [4] tayangan holda olti mezondan iborat baholash tizimi taklif etiladi (1-jadval). Har bir mezon bir nechta indikator orqali o‘lchanadi va 0–4 ballik shkalada baholanadi.

1-jadval

OTMda SI vositalaridan foydalanish darajasini baholash mezonlari va indikatorlari

Mezon	Indikatorlar	Ma’lumot manbai
M1. Strategiya va siyosat	SI strategiyasi va foydalanish qoidalarining mavjudligi; mas’ul tuzilma; SI uchun ajratilgan budjet	OTM me’yoriy hujjatlari, budjet
M2. Infratuzilma	Litsenziyalangan SI vositalari soni; hisoblash resurslari; tarmoq va platformalar integratsiyasi	AKT bo‘limi hisobotlari
M3. O‘qituvchilar kompetensiyasi	SI bo‘yicha malaka oshirgan o‘qituvchilar ulushi; SI qo‘llanilgan fanlar ulushi	Kadrlar bo‘limi, o‘quv rejalari
M4. Talabalar foydalanishi	Faol foydalanuvchi talabalar ulushi; foydalanish maqsadlari; SI savodxonligi kurslari	So‘rovnomalar, platforma statistikasi
M5. Boshqaruvda qo‘llash	SI qo‘llanilgan ma’muriy jarayonlar soni (qabul, moliya, jadval tuzish); avtomatlashtirish darajasi	Axborot tizimlari, HEMIS
M6. Etika va xavfsizlik	Akademik halollik qoidalari; shaxsga doir ma’lumotlarni himoya qilish; insidentlar soni	Ichki audit, xavfsizlik xizmati

Manba: muallif ishlanmasi.

Har bir mezon bo‘yicha baho 2-jadvaldagi darajalar shkalasi asosida beriladi. OTMning integral foydalanish indeksi mezonlar bahosining o‘rtachasini maksimal ballga (4) bo‘lish orqali hisoblanadi: $I = (\Sigma M_i / 6) / 4$. Indeks 0–1 oralig‘ida bo‘lib, OTMning umumiy darajasini ko‘rsatadi.

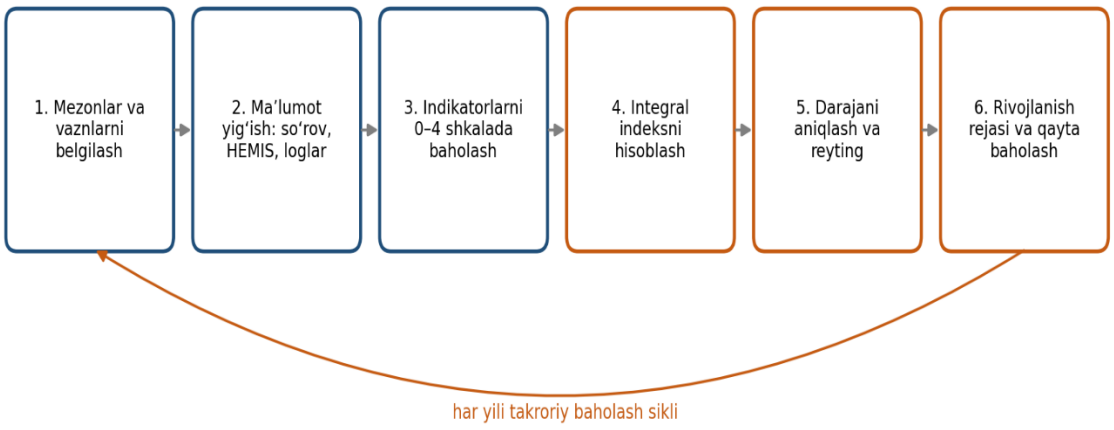
2-jadval

SI dan foydalanish darajalari shkalasi

Ball	Daraja	Tavsifi	Integral indeks
0	Boshlang‘ich	SI dan institut darajasida foydalanilmaydi	0,00 – 0,20
1	Tajriba	Alohida o‘qituvchi va talabalar tashabbusi bilan foydalaniladi	0,21 – 0,40
2	Rivojlanayotgan	Ayrim bo‘linmalarda qoidalar va vositalar joriy etilgan	0,41 – 0,60
3	Tizimli	Butun OTM bo‘yicha siyosat, infratuzilma va o‘qitish mavjud	0,61 – 0,80
4	Intellektual	SI ta’lim va boshqaruv jarayonlariga to‘liq integratsiyalashgan, samarasi o‘lchanadi	0,81 – 1,00

Manba: muallif ishlanmasi.

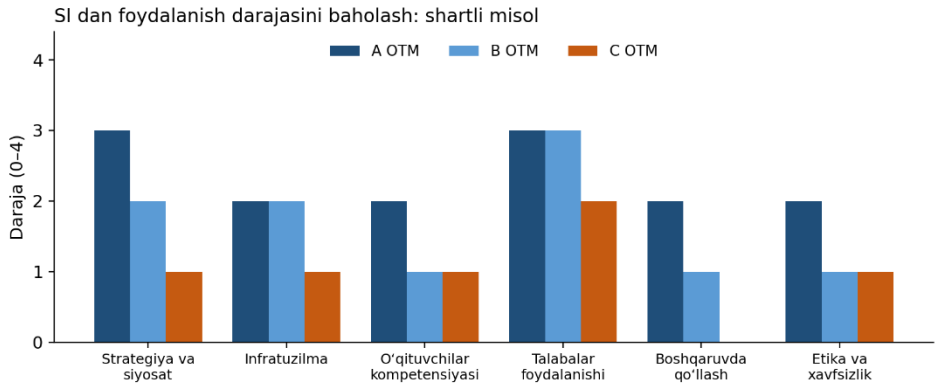
Baholash olti bosqichdan iborat yillik takrorlanuvchi jarayon sifatida tashkil etiladi (2-rasm): mezonlar va vaznlarni belgilash, ma’lumot yig‘ish, indikatorlarni baholash, integral indeksni hisoblash, darajani aniqlash va rivojlanish rejasini tuzish.



2-rasm. OTMda SI dan foydalanish darajasini baholash jarayoni

Manba: muallif ishlanmasi.

Metodikaning qo‘llanilishi uch shartli OTM misolida ko‘rsatilgan (3-rasm). A OTMning integral indeksi (3+2+2+3+2+2)/6/4 ≈ 0,58 (“rivojlanayotgan” daraja), B OTMniki ≈ 0,42 (“rivojlanayotgan” darajaning quyi chegarasi), C OTMniki ≈ 0,25 (“tajriba” darajasi). Misoldan ko‘rinadiki, uchala OTMda ham talabalar foydalanishi (M4) eng yuqori, boshqaruvda qo‘llash (M5) hamda etika va xavfsizlik (M6) esa eng past baholangan. Bu talabalar amaliyoti institutsional tayyorgarlikdan oldinda ketayotganini tasdiqlaydi.



3-rasm. Uch OTM bo‘yicha SI dan foydalanish darajasini baholash: shartli misol

Manba: muallif hisob-kitobi (shartli ma’lumotlar).

XULOSA VA TAKLIFLAR

Talabalar orasida SI dan foydalanish tez sur’atlar bilan ommalashayotgan sharoitda mahalliy OTMlar uchun foydalanish darajasini o‘lchashning yagona mezonlari zarur. Taklif etilgan olti mezonli tizim va 0–4 ballik shkala OTMlarni taqqoslash, zaif yo‘nalishlarni aniqlash va SI ga investitsiyalarni asoslash imkonini beradi. Shu asosda quyidagilar taklif etiladi:

1. Yagona baholash metodikasini tasdiqlash. Oliy ta’lim tizimi uchun SI dan foydalanish darajasini baholashning yagona metodikasini qabul qilish va uni OTMlar reytingi ko‘rsatkichlariga kiritish.
2. Yillik monitoring. Har bir OTMda yiliga bir marta talabalar va o‘qituvchilar o‘rtasida SI dan foydalanish bo‘yicha anonim so‘rovnoma o‘tkazish.
3. Institutsional bo‘shliqni yopish. Boshqaruvda qo‘llash hamda etika va xavfsizlik mezonlari bo‘yicha past natija ko‘rsatgan OTMlarda SI siyosati va ma’lumotlarni himoya qilish qoidalarini ustuvor ravishda ishlab chiqish.
4. O‘qituvchilar malakasini oshirish. SI bo‘yicha malaka oshirgan o‘qituvchilar ulushini OTMning majburiy ko‘rsatkichi sifatida belgilash.
5. Natijalarni ochiq e’lon qilish. Baholash natijalarini OTMlar o‘rtasida tajriba almashish va raqobatni rag‘batlantirish uchun ochiq e’lon qilish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Freeman J. Student Generative AI Survey 2025 // HEPI Policy Note 61. – London: Higher Education Policy Institute, 2025. – URL: https://www.hepi.ac.uk/reports/student-generative-ai-survey-2025/
2. AI use by students surges to 92%, second HEPI survey finds // University World News. – 28.02.2025.
3. UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research. – Paris: UNESCO, 2023.
4. Jisc. AI Maturity Toolkit for Tertiary Education. – Bristol: Jisc, 2023.